

O‘ZBEKISTONNING EKOLOGIK MUAMMOLARI

Muallif: Mamirov Abdurauf

Guliston Davlat Pedagogika Instituti Akademik Litseyi

Geografiya Fani Bosh O‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida mavjud bo‘lgan asosiy ekologik muammolar keng yoritilgan. Jumladan, Orol dengizi fojiasi, suv resurslarining tanqisligi, tuproq sho‘rlanishi, atmosfera havosining ifloslanishi, chiqindilar muammosi hamda biologik xilma-xillikning kamayishi masalalari atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik muammolarning aholi salomatligi va ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta‘siri ochib berilgan. Maqolada ekologik muammolarni kamaytirish yo‘llari, davlat ekologik siyosati va ekologik ta‘limning ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Ushbu maqola akademik litsey o‘quvchilari uchun geografiya fanini o‘rganishda qo‘llashga mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston ekologiyasi, Orol dengizi, suv tanqisligi, tuproq sho‘rlanishi, atrof-muhit, ekologik muammolar, cho‘llanish, ekologik ta‘lim.

Annotation: This article analyzes the main environmental problems of the Republic of Uzbekistan. Particular attention is paid to the Aral Sea disaster, water scarcity, soil salinization, air pollution, waste management issues, and the reduction of biodiversity. The impact of environmental problems on public health and socio-economic development is also discussed. In addition, the article highlights government environmental policies, international cooperation, and the importance of environmental education. The article is intended for academic lyceum students studying geography.

Key words: Ecology of Uzbekistan, Aral Sea, water scarcity, soil salinization, environmental problems, air pollution, desertification, environmental education.

Kirish

Bugungi kunda ekologiya masalasi butun insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biridir. Aholi sonining tez sur‘atlar bilan o‘ssishi, sanoatning kengayishi, tabiiy resurslardan nooqilona foydalanish va iqlim o‘zgarishlari natijasida atrof-muhitga bo‘lgan bosim yildan-yilga ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham bu jarayonlardan chetda qolmagan. Mamlakat hududida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar nafaqat tabiatga, balki aholi salomatligi va iqtisodiy taraqqiyotga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi geografik jihatdan Markaziy Osiyoda joylashgan bo‘lib, uning tabiiy-iqlim sharoiti ekologik jarayonlarga sezgirlikni oshiradi. Hududning katta

qismi cho‘l va chalacho‘l zonalari egallagan, yog‘ingarchilik past, suv resurslari esa notekis taqsimlangan. Bu holat ekologik muammolarni yanada keskinlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasining ekologik muammolari keng ko‘lamli va ko‘p qirrali bo‘lib, ular nafaqat tabiiy muhitga, balki aholi salomatligi, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Masalan, suv resurslarining yetishmasligi qishloq xo‘jaligi hosildorligining pasayishiga olib keladi, tuproq sho‘rlanishi va cho‘llashish jarayonlarini tezlashtiradi. Atmosfera havosining ifloslanishi esa yirik shaharlar aholisi uchun sog‘liq xavfini oshiradi.

Mazkur maqolada O‘zbekistonning asosiy ekologik muammolari, ularning kelib chiqish sabablari, oqibatlari hamda ularni bartaraf etish yo‘llari batafsil yoritiladi.

O‘zbekistonning ekologik muammolari

1. Orol dengizi fojiasi

O‘zbekiston ekologik muammolari ichida eng og‘iri va butun dunyoga mashhuri — Orol dengizi fojiasidir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Amudaryo va Sirdaryo suvlarining katta qismi paxta va boshqa ekinlarni sug‘orishga yo‘naltirilishi natijasida Orol dengizi keskin qisqara boshladi.

Orol dengizining qurishi quyidagi salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi:

- Iqlimning keskin kontinentallasuvi;
- Tuz va chang bo‘ronlarining ko‘payishi;
- Aholi salomatligining yomonlashuvi;
- Biologik xilma-xillikning kamayishi.

Bugungi kunda qurigan dengiz tubida millionlab gektar maydonni egallagan Orolqum cho‘li shakllandi. Ushbu hududdan ko‘tarilayotgan tuzli chang minglab kilometr masofaga tarqalib, boshqa mintaqalarga ham zarar yetkazmoqda.

2. Suv resurslarining tanqisligi va ifloslanishi

O‘zbekiston suv resurslariga kambag‘al mamlakatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat hududidagi asosiy suv manbalari transchegaraviy daryolar — Amudaryo va Sirdaryodir. Suvdan noto‘g‘ri foydalanish, eskirgan sug‘orish tizimlari va sanoat chiqindilari suv tanqisligi va ifloslanishiga olib kelmoqda.

Suv muammosining asosiy sabablari:

- Sug‘orishda suvni tejoyvchi texnologiyalarning kam qo‘llanilishi;
- Sanoat va maishiy chiqindilarning tozalanmasdan suv havzalariga tashlanishi;
- Iqlim o‘zgarishi tufayli yog‘in-sochin miqdorining kamayishi.

Natijada ichimlik suvi sifatining yomonlashuvi, suv orqali yuqadigan kasalliklar va qishloq xo‘jaligi hosildorligining pasayishi kuzatilmoqda.

3. Tuproq degradatsiyasi va sho‘rlanish

O‘zbekiston hududining katta qismi qurg‘oqchil va cho‘l zonasida joylashgan. Sug‘oriladigan yerlarning noto‘g‘ri boshqarilishi tuproq sho‘rlanishiga va unumdorlikning pasayishiga sabab bo‘lmoqda.

Tuproq degradatsiyasining asosiy turlari:

Sho‘rlanish;

Eroziya;

Cho‘llanish.

Sho‘rlangan yerlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish uchun yaroqsiz holga kelib, iqtisodiy zarar keltirmoqda.

4. Atmosfera havosining ifloslanishi

Yirik shaharlar, xususan Toshkent, Farg‘ona, Navoiy va Olmaliq hududlarida atmosfera havosining ifloslanishi jiddiy muammo hisoblanadi. Bunga sanoat korxonalari, avtomobillar sonining ortishi va energiya ishlab chiqarish jarayonlari sabab bo‘lmoqda.

Havoning ifloslanishi inson salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, nafas yo‘llari, yurak-qon tomir kasalliklari va allergik holatlarni keltirib chiqarmoqda.

Asosiy ifloslanish moddalarining ta‘siri

Karbongidrid (CO_2) – iqlim o‘zgarishiga hissa qo‘shadi, global isishni kuchaytiradi.

Karbongidrid monoksidi (CO) – inson salomatligiga zarar keltiradi, nafas qisilishi va yurak kasalliklariga olib keladi.

Azot oksidlari (NO_x) – havo ifloslanishi, kislotali yomg‘ir va respirator kasalliklarni oshiradi.

Sulfur oksidlari (SO_2) – kislotali yomg‘irlar, tuproq va suv resurslarini buzadi.

Chang va mikrozarrachalar ($\text{PM}_{2.5}$, PM_{10}) – nafas yo‘llari kasalliklarini oshiradi, ko‘rish va yurak-qon tomir tizimiga salbiy ta‘sir qiladi.

5. Maishiy va sanoat chiqindilari muammosi

Aholi sonining o‘sishi bilan chiqindilar miqdori ham ortib bormoqda. Chiqindilarni qayta ishlash tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi ekologik muhitga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Chiqindilarning asosiy manbalari:

Maishiy chiqindilar:

Uy-joy, restoran, bozor va shahar inshootlaridan chiqadigan qattiq chiqindilar.

Plastik, karton, oziq-ovqat qoldiqlari va metall qismlardan iborat.

Sanoat chiqindilari:

Sanoat korxonalari tomonidan chiqariladigan kimyoviy moddalar, metall qoldiqlar va suyuq chiqindilar.

Kimyo, metallurgiya, tekstil va qurilish sanoatida eng ko‘p uchraydi.

Qishloq xo‘jaligi chiqindilari:

Organik qoldiqlar, pestitsid va mineral o‘g‘itlardan hosil bo‘lgan chiqindilar.

6. Biologik xilma-xillikning kamayishi

O‘zbekistonda hayvonot va o‘simlik dunyosining ko‘plab turlari yo‘qolib ketish xavfi ostida turibdi.

Biologik xilma-xillikning kamayishiga sabablar

Tabiiy muhitning yo‘q qilinishi:

Shahar va sanoat hududlarining kengayishi, qishloq xo‘jaligi maydonlari tufayli tabiiy yashash joylar yo‘qolmoqda.

O‘simlik va hayvonlarni noqonuniy ovlash:

Qizil kitobga kiritilgan turlarni ovlash, yig‘ish va savdosi.

Suv resurslarining kamayishi va ifloslanishi:

Amudaryo va Sirdaryo suvlarining kamayishi, Orol dengizi fojiasi natijasida suv havzalari ekologiyasi buzildi.

Iqlim o‘zgarishi:

Qurg‘oqchilik, cho‘llanish va haroratning oshishi tabiiy muhitga salbiy ta‘sir qiladi.

Invasiv (chetdan kelgan) turlar:

Ba‘zi o‘simlik va hayvon turlari mahalliy ekosistemalarni bosib olib, tabiiy turlar sonini kamaytiradi.

7. Iqlim o‘zgarishining ta‘siri

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda haroratning oshishi, qurg‘oqchilik va ekstremal ob-havo hodisalari ko‘paymoqda. Bu holatlar suv tanqisligi, qishloq xo‘jaligi va aholi hayotiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev iqlim o‘zgarishiga chidamli strategiyalar ishlab chiqish, suv resurslarini oqilona boshqarish va issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish bo‘yicha yig‘ilishlarda murojaat qilgan.

8. Ekologik muammolarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari

Ijtimoiy oqibatlari

Sog‘liqqa zarar:

Havo ifloslanishi, suv va tuproqning ifloslanishi inson salomatligiga zarar yetkazadi.

Respirator kasalliklar, allergiya, yurak-qon tomir kasalliklari va boshqa surunkali kasalliklar ko‘payadi.

Aholi migratsiyasi:

Orol dengizi fojiasi va suv tanqisligi natijasida aholining ayrim hududlardan boshqa hududlarga ko‘chishi kuzatiladi.

Ijtimoiy muvozanatning buzilishi:

Ish o‘rinlarining kamayishi va qishloq xo‘jaligi faoliyatining pasayishi natijasida

Hayot sifatining pasayishi:

Ichimlik suvi sifati pasayadi, oziq-ovqat xavfsizligi tahdid ostida bo‘ladi.

Shahar va qishloq hududlarida ekologik muammolar odamlarning hayot sifatini pasaytiradi.

Iqtisodiy oqibatlari

Qishloq xo‘jaligi va baliqchilikning kamayishi:

Tuproq sho‘rlanishi va suv tanqisligi hosildorlikni pasaytiradi.

Orol dengizi fojiiyasi baliqchilik sanoatini yo‘q qilgan.

Sanoat va turizmga ta‘sir:

Sanoat chiqindilari va havoning ifloslanishi ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi.

Ekoturizm va tabiatga asoslangan turizm pasayadi.

Sog‘liqni saqlash xarajatlarining oshishi:

Ekologik kasalliklar bilan bog‘liq tibbiy xizmat xarajatlari oshadi.

Infratuzilma va iqtisodiy zarar:

Suv yetishmovchiligi, tuproq degradatsiyasi va chang-tuz bulutlari transport va boshqa infratuzilmaga zarar keltiradi.

9. Ekologik siyosat va qonunchilik

O‘zbekiston Respublikasi ekologiyani muhofaza qilish borasida qator qonunlar va dasturlarni qabul qilgan.

Asosiy qonunlar va kodekslar:

“Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonun (1992 yildan).

“Biologik xilma-xillik to‘g‘risida”gi qonun.

“Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi qonun.

Normativ hujjatlar va qarorlar:

Sanoat va transportning havoga chiqindilarini nazorat qilish bo‘yicha normativlar;

Suv va tuproq resurslaridan foydalanish tartiblari;

Chiqindilarni boshqarish va utilizatsiya qilish qoidalari.

Davlat organlari va monitoring tizimi:

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo‘mitasi asosiy nazorat organi hisoblanadi;

Ekologik monitoring va tekshiruvlar doimiy ravishda amalga oshiriladi.

10. Muammolarni hal etish yo‘llari

Ekologik muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim:

Suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish;

Chiqindilarni qayta ishlashni rivojlantirish;

Aholining ekologik madaniyatini oshirish;

Yashil hududlarni kengaytirish;

Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish.

Xulosa

O‘zbekistonning ekologik muammolari murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ularni hal etish davlat, jamiyat va har bir fuqaroning hamkorligini talab etadi. 2021 yilda Prezidentimiz tashabbusi bilan yo‘lga qo‘yilgan “Yashil Makon” milliy loyihasi — bu ekologik muvozanatni tiklash, shahar va qishloq hududlarida yashil hududlarni kengaytirish orqali atrof-muhitni yaxshilashni maqsad qilgan strategik tashabbusdir. Mazkur loyiha doirasida millionlab daraxt ekilgan va kelgusi yillarda bu raqamlar sezilarli darajada oshirilishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, 2025 yil “Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yili” deb e‘lon qilindi. Bu chora ekologik barqarorlikni ta‘minlash, suv resurslarini tejash, chiqindilarni kamaytirish, innovatsion “yashil texnologiyalar”ni joriy etish kabi yo‘nalishlarni jamlagan holda amalga oshiriladi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishni O‘zbekiston taraqqiyotining ajralmas qismi deb biladi. U nafaqat ichki siyosat, balki xalqaro maydonda ham yashil taraqqiyot, iqlim o‘zgarishiga qarshi global hamkorlikni mustahkamlash tarafdoridir. Prezidentimizning bu yo‘nalishdagi qarashlari mamlakatni ekologik barqaror kelajakka yetaklab borish strategiyasini shakllantirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mazkur maqolada yoritilgan muammolar va yechimlar O‘zbekistonning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent.
2. Mirziyoyev SH.M. Yashil makon va “Yashil iqtisodiyot ” konsepsiyasi.- Toshkent : O‘zbekiston, 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent.
4. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. — Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
5. Alimuhamedov B., Rahimov R. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari. — Toshkent: Fan, 2015.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi rasmiy ma‘lumotlari. FAO va BMTning Orolbo‘yi mintaqasi bo‘yicha ekologik hisobotlari.